

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΠΥΛΙΑΝΗΣ ΠΑΡΟΥ

50 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟ ΟΡΛΑΝΔΟ

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΠΑΡΟΝΑΞΙΑΣ
Ι.Π. ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΠΥΛΙΑΝΗΣ ΠΑΡΟΥ
Εκδοτική επιμέλεια: Ντόρα Κατσωνοπούλου

ΑΘΗΝΑ/ATHENS 2019

Εικόνες εξωφύλλου

Εμπροσθόφυλλο: Η ανεύρεση του ψηφιδωτού με τους άθλους του Ηρακλέους στην Εκατονταφυλιανή (3ος-4ος αι. μ.Χ.).

Από το Αρχείο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Οπισθόφυλλο: Άποψη του ναού της Παναγίας Εκατονταφυλιανής, Ιούνιος 2019. Φωτογραφία: Ντόρα Κατσωνοπούλου.

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΠΑΡΟΝΑΞΙΑΣ
Ιερό Προσκύνημα Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου

Επιστημονικό Συνέδριο

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΠΥΛΙΑΝΗΣ ΠΑΡΟΥ

*50 Χρόνια από την Αποκατάστασή του
από τον Αναστάσιο Ορλάνδο*

ΠΑΡΟΙΚΙΑ, ΠΑΡΟΣ 84400

ΑΘΗΝΑ/ATHENS 2019

Άλλα συλλογικά έργα της επιμελήτριας του τόμου:

1998: *Helike II, Αρχαία Ελίκη και Αιγιάλεια*, εκδ. ΕΦΑΕΛ, Αθήνα.

2000: *Παρία Λίθος*, εκδ. ΙΑΠΚ, Αθήνα.

2005: *Helike III, Archaeological Sites in Geologically Active Regions*, εκδ. ΕΦΑΕΛ, Αθήνα.

2008: *Paros II, Ο Αρχιλόχος και η Εποχή του*, εκδ. ΙΑΠΚ, Αθήνα.

2011: *Helike IV, Protohelladika- The Southern and Central Greek Mainland*, εκδ. ΕΦΑΕΛ, Αθήνα.

2013: *Paros III, Ο Σκόπας και ο Κόσμος του*, εκδ. ΙΑΠΚ, Αθήνα.

2016: *ΦΙΛΕΛΛΗΝ, Essays Presented to Stephen G. Miller*, εκδ. ΕΦΑΕΛ, Αθήνα.

2017: *Helike V, Poseidon, God of Earthquakes and Waters. Cult and Sanctuaries*, εκδ. ΕΦΑΕΛ, Αθήνα.

2018: *Paros IV, Η Πάρος και οι Αποικίες της*, εκδ. ΙΑΠΚ, Αθήνα.

ISBN: 978-960-88707-4-1

© ΝΤΟΡΑ ΚΑΤΣΩΝΟΠΟΥΛΟΥ και ΙΠΠΕ

Παρουκία, Πάρος 84 400

email Ντόρα Κατσωνοπούλου: paros.iapk@gmail.com

email ΙΠΠΕ: ekatontapyliani@otenet.gr

© Σχεδιασμός εξωφύλλου: ΝΤΟΡΑ ΚΑΤΣΩΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΠΥΛΙΑΝΗΣ ΠΑΡΟΥ

50 Χρόνια από την Αποκατάστασή του
από τον Αναστάσιο Ορλάνδο

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΠΑΡΟΙΚΙΑ ΠΑΡΟΥ, 11-14 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2015

Εκδοτική επιμέλεια:
Ντόρα Κατσωνοπούλου

ΑΘΗΝΑ 2019

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος από την Ντόρα Κατσωνοπούλου	9
Η έναρξη των εργασιών του Συνεδρίου: Ομιλίες-Χαιρετισμοί	13

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

1. Αρχαία Αρχιτεκτονικά Μέλη, Επιγραφές και Γλυπτά από τις Ανασκαφές του Αναστάσιου Ορλάνδου στην Εκατονταφυλιανή..... <i>Γιάννος Κουράγιος</i>	23
2. Μαρμάρινη Κεφαλή Ασκληπιού από την Εκατονταφυλιανή της Πάρου	45
<i>Ντόρα Κατσωνοπούλου</i>	
3. Ο Αναστάσιος Ορλάνδος και η Σημασία των Εργασιών Αποκατάστασης της Εκατονταφυλιανής για την Επιγραφική Έρευνα της Πάρου	55
<i>Ζώζη Παπαδοπούλου</i>	
4. Το Πρωτοβυζαντινό Συγκρότημα της Παναγίας Εκατονταφυλιανής στην Πάρο: Αποτελέσματα από τις Πρόσφατες Έρευνες της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων	67
<i>Δημήτρης Αθανασούλης και Χαρίκλεια Διαμαντή</i>	
5. Οι Ζωντανοί Μάρτυρες της Ιστορίας της Πάρου	85
<i>Φανή Δροσογιάννη</i>	
6. Νησιωτικές Κοινότητες των Κυκλάδων κατά την Ύστερη Αρχαιότητα (4ος-7ος αι.): Η Περίπτωση της Πάρου	105
<i>Κωνσταντίνος Ρούσσος</i>	
7. Ψηλαφώντας τις Επεμβάσεις του Α. Κ. Ορλάνδου στην Παναγία Εκατονταφυλιανή	127
<i>Σωτήρης Βογιατζής</i>	
8. Οι Μεταβυζαντινές Τοιχογραφίες της Εκατονταφυλιανής: Σχόλια στην Εικονογράφηση του Ακαθίστου Ύμνου	143
<i>Ιωάννα Στουφή-Πουλημένου</i>	

9. Η Αναστήλωση της Εκατονταπυλιανής της Πάρου μέσα από το Αρχείο της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων.....	161
<i>Ιωάννα Καράνη</i>	
10. Αναστάσιος Ορλάνδος: Ο Οραματιστής Αρχιτέκτων και Επιβλέπων της Αναπαλαιώσεως του Ι. Ν. Παναγίας Εκατονταπυλιανής	175
<i>Ανδρέας-Διονύσιος Δ. Αλιπράντης</i>	
11. Η Συμβολή του Αναστασίου Ορλάνδου στην Έρευνα των Μνημείων της Πάρου και των Κυκλάδων	183
<i>Νίκος Χρ. Αλιπράντης</i>	
12. Ο Αναστάσιος Ορλάνδος και τα Πρωτοχριστιανικά Μνημεία των Κυκλάδων	197
<i>Ευγενία Γερούση</i>	
13. Οι Αναστηλώσεις των Βυζαντινών Μνημείων στην Ελλάδα	207
<i>Αθηνά Χριστοφίδου</i>	
14. Ανάπλαση του Περιβάλλοντος Χώρου του Ι.Π. Παναγίας Εκατονταπυλιανής ως Ανάδειξη και Προστασία του Μνημείου	219
<i>Ελισάβετ Παπαζώη</i>	
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΜΜΕΤΟΧΩΝ	225

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο παρών τόμος αποτελεί τον τόμο Πρακτικών του Επιστημονικού Συνεδρίου με τίτλο «Ιερός Ναός Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου. 50 χρόνια από την αποκατάστασή του από τον Αναστάσιο Ορλάνδο», που πραγματοποιήθηκε από 11-14 Σεπτεμβρίου 2015 στην Παναγία Εκατονταπυλιανή της Πάρου, με πρωτοβουλία της Ιεράς Μητροπόλεως Παροναξίας – Ιερόν Προσκύνημα Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου και υπό την αιγίδα της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος και του Υπουργείου Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων. Ο τόμος, έκδοση του Ιερού Προσκυνηματος Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου, με την εκδοτική επιμέλεια της αρχαιολόγου Ντόρας Κατσωνοπούλου αφιλοκερδώς, περιλαμβάνει συνολικά 14 επιστημονικά άρθρα και διαρθρώνεται ως εξής. Στο εισαγωγικό μέρος του τόμου με τον τίτλο *Η έναρξη των εργασιών του Συνεδρίου. Ομιλίες –Χαιρετισμοί*, περιλαμβάνονται οι χαιρετισμοί του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Παροναξίας κ.κ. *Καλλινίκου* και του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Σύρου, Τήνου, Άνδρου, Κέας, Μήλου και Μυκόνου κ.κ. *Δωρόθεου*, και η παρουσίαση του Συνεδρίου από την κ. *Αθηνά Χριστοφίδου*.

Το κύριο μέρος του τόμου αρχίζει με την παράθεση και παρουσίαση αρχαίων αρχιτεκτονικών μελών και σημαντικού αριθμού γλυπτών από την αρχαία πόλη της Πάρου που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του ναού της Παναγίας, του Βαπτιστηρίου και του παρεκκλησίου του Αγ. Νικολάου του συγκροτήματος της Εκατονταπυλιανής (*Κουράγιος*). Στην αναλυτική παρουσίαση μαρμάρινης κεφαλής του 4ου αιώνα π.Χ., που βρέθηκε εντοιχισμένη σε μια από τις νεότερες αντηρίδες του ναού, εστιάζει το ενδιαφέρον το επόμενο άρθρο, με το οποίο προτείνεται η ταύτιση της κεφαλής με τον θεό της ιατρικής Ασκληπιό και η πιθανή σύνδεσή της με την Σκοπαδική τέχνη και με τον άγνωστο μέχρι σήμερα αγαλματικό τύπο του Σκοπαδικού Ασκληπιού (*Κατσωνοπούλου*). Το σύνολο των επιγραφικών ευρημάτων της Εκατονταπυλιανής, με σημαντικές επιγραφές που χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς έως τους ρωμαϊκούς χρόνους και προέρχονται από νεκροταφεία, ιερά, και δημόσια κτίρια της αρχαίας πόλης, παρατίθεται στην συνέχεια ενώ σημειώνεται ιδιαίτερα η ανεύρεση αρκετών ενεπίγραφων ευρημάτων και αναγλύφων που συνδέονται με τον ποιητή Αρχίλοχο (*Παπαδοπούλου*). Τρεις ιστορικοί τόποι της Πάρου με βαρύνουσα σημασία αποτελούν το αντικείμενο της επόμενης εργασίας: η περιοχή της Αγίας Άννας δυτικά της Παροικιάς σε σύνδεση με το αρχαίο Θεσμοφόριον της Πάρου, το κάστρο του Αγίου Αντωνίου ή Κεφάλου αναφορικά με την μάχη του 1537 και ο όρμος της Νάουσας ως ο πολεμικός ναύσταθμος των Ρώσων κατά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο 1768-1775 (*Δροσογιάννη*).

Τα αποτελέσματα από τις πρόσφατες ανασκαφικές εργασίες της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κυκλάδων σε περιοχή πλησίον των παρεκκλησίων της Εκατονταπυλιανής, και τα νέα στοιχεία που ήρθαν στο φως, τόσο αρχιτεκτονικά, όσο και κεραμικά, παρουσιάζονται ακολούθως (*Αθανασούλης και Διαμαντή*). Την διερεύνηση του οικιστικού δικτύου των Κυκλάδων κατά την Ύστερη Αρχαιότητα (4ος-7ος αι. μ.Χ.), υπό το πρίσμα των σύγχρονων προσεγγίσεων της «αρχαιολογίας του τοπίου» και της «νησιωτικής αρχαιολογίας», με έμφαση στην Πάρο, επιχειρεί το επόμενο άρθρο (*Ρούσσο*). Οι επεμβάσεις στο συγκρότημα των ναών και του Βαπτιστηρίου της Παναγίας Εκατονταπυλιανής από τον Α. Ορλάνδο μεταξύ 1959-1965, παρουσιάζονται και αναλύονται στη συνέχεια, στο πλαίσιο ενός από τα καλλίτερα τεκμηριωμένα αναστηλωτικά έργα που έγιναν αυτήν την εποχή στην Ελλάδα (*Βογιατζής*). Στον ζωγραφικό διάκοσμο και συγκεκριμένα στην εικονογράφηση του Ακαθίστου Ύμνου της Εκατονταπυλιανής επικεντρώνεται το επόμενο άρθρο του τόμου, στο οποίο επίσης επισημαίνεται η σύνδεση με την κρητική ζωγραφική του β' μισού του 16ου αιώνα (*Στουφή-Πουλημένου*). Τα τέσσερα άρθρα που ακολουθούν αφορούν στην ιστορία του αναστηλωτικού έργου του Α. Ορλάνδου στην Παναγία Εκατονταπυλιανή και γενικότερα το έργο του στις Κυκλάδες, το οποίο εξετάζεται με βάση το αρχείο της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων (*Καράνη*), σε σχέση με την προσωπικότητα και το έργο του αναστηλωτή αρχιτέκτονα και αρχαιολόγου (*Α.Δ. Αλιπράντης*) και σε συνδυασμό με το έργο του κατα-

γραφής και μελέτης και άλλων βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων της Πάρου και ευρύτερα των Κυκλάδων (*N. Αλιπράντης*), όπως επίσης και με την ανασκαφή μιας άλλης σημαντικής βασιλικής στη θέση «Τρεις Εκκλησιές» στην Πάρο και την συγκέντρωση στην Εκατονταφυλιανή παλαιοχριστιανικών αρχιτεκτονικών μελών και επιγραφών από διάφορα μνημεία του νησιού, που αποτελούν σήμερα την σημαντικότερη συλλογή παλαιοχριστιανικών γλυπτών των Κυκλάδων (*Γερούση*). Την ιστορία των αναστηλώσεων Βυζαντινών μνημείων και της διάσωσης των αρχαιοτήτων στην Ελλάδα από τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα παρουσιάζει η προτελευταία εργασία του τόμου (*Χριστοφίδου*), ενώ το τελευταίο άρθρο εστιάζει την αναφορά του στην ιστορία της ανάπλασης του περιβάλλοντος χώρου της Παναγίας Εκατονταφυλιανής, στο πλαίσιο ανάδειξης και προστασίας του μνημείου (*Παπαζώη*).

Στον τόμο δεν συμπεριλαμβάνονται οι εξής ανακοινώσεις που παρουσιάστηκαν κατά την διάρκεια του Συνεδρίου, σύμφωνα με το πρόγραμμα, εφόσον δεν απεστάλησαν τα σχετικά κείμενα προς δημοσίευση: *Εμμανουήλ Κορρές* «Η Καταπολιανή και τα αρχαία μάρμαρα αυτής», *Νικόλαος Μίνως* και *Χάρης Λιωνής* «Η συμβολή του Αν. Ορλάνδου στην τεκμηρίωση και συντήρηση μνημείων», *Παναγιώτης Τουλιάτος* «Οι βυζαντινές τεχνικές αντισεισμικής οχύρωσης των κατασκευών», *Αικατερίνη Δελλαπόρτα* κ.ά. «Το έργο της 2ας ΕΒΑ 2006-2014».

Τα άρθρα που δημοσιεύονται στον παρόντα τόμο έχουν προσαρμοσθεί στο format του βιβλίου ενώ το περιεχόμενό τους απηχεί αποκλειστικά και μόνον τις απόψεις των συγγραφέων.

Ντόρα Κατσωνοπούλου
Επιμελήτρια της έκδοσης
Πρόεδρος Ινστιτούτου Αρχαιολογίας
Πάρου και Κυκλάδων

Η ΕΝΑΡΞΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ
ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΟΜΙΛΙΕΣ - ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ

Χαιρετισμός
από τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη
Παροναζίας κ.κ. *Καλλίνικο*

Με πολλή χαρά σας καλωσορίζω στο επιστημονικό συνέδριο, που διοργανώνει η Ιερά Μητρόπολις Παροναζίας με θέμα «Ιερός Ναός Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου - 50 χρόνια από την αποκατάστασή του από τον Αναστάσιο Ορλάνδο».

Ως Μητροπολίτης Παροναζίας, εκτός από χαρά αισθάνομαι και ιδιαίτερη τιμή καθώς εξ αφορμής του συνεδρίου, το νησί της Πάρου υποδέχεται σπουδαίες προσωπικότητες της Ακαδημαϊκής, Επιστημονικής και Εκπαιδευτικής Κοινότητας, που τιμούν όλως ιδιαιτέρως με την παρουσία τους το Συνεδριό μας είτε ως εισηγητές είτε ως σύνεδροι. Η ολοπρόθυμη ανταπόκρισή τους στην πρόσκληση της Ιεράς Μητροπόλεως, μας συγκινεί και μας γεμίζει με αισθήματα άπειρης ευγνωμοσύνης.

Αναμφίβολα, το Ιερό Προσκύνημα Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα αρχαιολογικά αλλά και θρησκευτικά μνημεία της πατρίδος μας. Χτισμένο στην πρώτη του μορφή τον 4ο μ.Χ. αιώνα κατ' εντολή του Αγίου Θεοστέπτου Βασιλέως και Ισαποστόλου Κωνσταντίνου του Μεγάλου, ως εκπλήρωση τάματος της μητρός του Αγίας Ελένης προς την Παναγία, αποτελεί εδώ και δεκαεπτά αιώνες μια ολοζώντανη μαρτυρία πίστεως, αφού δεν έπαψε ούτε στιγμή να αποτελεί τόπο λατρείας του ζώντος Θεού. Μέχρι και σήμερα ο Ιερός Ναός της Παναγίας, υποδέχεται τους πιστούς στην τέλεση της Θείας Ευχαριστίας, αλλά και σε όλες τις Ιερές Ακολουθίες του νυχθημέρου που αδιαλείπτως τελούνται σε αυτόν. Το Ιερό της Εικόνισμα αποτελεί σημείο αναφοράς και πηγή ευλογίας για το ορθόδοξο Χριστιανικό πλήρωμα όχι μόνον της Ελλάδας αλλά και παγκόσμια αφού συνεχώς προσκυνητές Έλληνες και ξένοι, με αποκορύφωμα την ημέρα της εορτής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου κατά την οποία τελείται η ετήσια πανήγυρις, καταφθάνουν για να προσκυνήσουν και να προσευχηθούν στη Χάρη Της. Προσωπικά συγκλονίζομαι κάθε φορά που ιεουργώ στην Παναγία Εκατονταπυλιανή, σκεπτόμενος ότι ενώπιον αυτής της Αγίας Τραπέζης την οποία στεγάζει το περίτεχνο και ανυπολόγιστου αρχαιολογικής αξίας Κιβώριο, έχουν ιεουργήσει μεγάλες προσωπικότητες της Εκκλησιαστικής Ιστορίας, Αρχιερείς, Ιερείς και Διάκονοι που σφράγισαν με την παρουσία τους και την αγία βιοτή τους, τα τελεσιουργούμενα στον Ιερό αυτό χώρο.

Εκτός όμως από την πνευματική διάσταση του Ιερού Προσκυνηματος η οποία είναι συγκλονιστική, ο Ιερός Ναός Παναγίας Εκατονταπυλιανής έχει, όπως ήδη αναφέραμε, και ανυπολόγιστη αρχαιολογική και ιστορική αξία. Δεν σκοπεύω να αναφερθώ λεπτομερώς στην μορφή και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει το κτιριακό συγκρότημα του Προσκυνηματος, καθώς αυτό θα το κάνουν οι ειδικοί επιστήμονες εισηγητές στην διάρκεια του συνεδρίου. Ενδεικτικά όμως θα ήθελα να αναφέρω τα εξής:

Το Ιερό Προσκύνημα Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου, είναι το μεγαλύτερο σε έκταση σωζόμενο βυζαντινό μνημείο της πατρίδας μας. Το όλο κτιριακό συγκρότημα περιλαμβάνει τον κυρίως ναό της Παναγίας με τα εσωτερικά αυτού παρεκκλήσια των Αγίων Αναργύρων, του Αγίου Φιλίππου και της Οσίας Θεοκτίστης, (που έζησε και κοιμήθηκε στον Ναό της Παναγίας τον 9ο αιώνα), και εκτός του ναού, τη Βασιλική του Αγίου Νικολάου, τον ναό της Αγίας Θεοδοσίας, το παρεκκλήσιο του Αγίου Δημητρίου, το Βαπτιστήριο που αποτελεί ιδιαίτερο χώρο, καθώς και τα γύρω κελιά τα οποία ως οχυρωματικό έργο προστάτευαν το όλο συγκρότημα. Το μέγεθος και η λιτότητα, όσο και η εσωτερική ενότητα και η αρχαιοπρέπιά του συναρπάζουν. Στα δύο από τα τέσσερα σφαιρικά τρίγωνα του θόλου υπάρχουν αγιογραφημένες παραστάσεις των εξαπτέρυγων Σεραφείμ, όπως έχουν αγιογραφηθεί και στην Αγία Σοφία Κωνσταντι-

νουπόλεως. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί στον επισκέπτη το θαυμάσιο και ιδιαίτερα περίτεχνο μαρμάρινο Κιβώριο που σκέπει την Αγία Τράπεζα ενώ οι τέσσερις μαρμάρινοι κίονές του φέρουν κιονόκρανα κορινθιακού ρυθμού. Πίσω δε από το Κιβώριο, στην κόγχη του Ιερού Βήματος βρίσκεται το μαρμάρινο «σύνθρονο» επί οκταβάθμιτης κλιμακωτής αμφιθεατρικής μαρμάρινης κατασκευής που δεσπόζει του χώρου. Στην νότια πλευρά, εκτός του μεγάλου ναού, βρίσκεται το αρχαίο Βαπτιστήριο που ανάγεται στον 4ο αιώνα και θεωρείται το καλλίτερα διατηρημένο βαπτιστήριο όλης της Ορθόδοξης Ανατολής. Πρόκειται για ιδιαίτερο ναό, τρίκλιτη βασιλική με τρούλο και νάρθηκα, χαμηλότερο του κύριου ναού.

Στο διάβα των αιώνων, το κτηριακό συγκρότημα αναπόφευκτα υπέστη σημαντικές παρεμβάσεις, οι οποίες κατέληξαν να αλλοιώσουν σε σημαντικό βαθμό την αρχική εικόνα κυρίως του Ιερού Ναού, ο οποίος ιδιαίτερα μετά και από τις μεγάλες ζημιές που υπέστη από τους σεισμούς του 1773, όταν κατέρρευσαν ο βόρειος και ο δυτικός θόλος και μέρος του τρούλου εσωτερικά και εξωτερικά, είχε ενδυθεί τα στοιχεία της Κυκλαδίτικης ναοδομίας. Σε αυτό το σημείο, η παρέμβαση του μεγάλου αρχιτέκτονα, αρχαιολόγου, Ακαδημαϊκού και σπουδαίου ερευνητή της ελληνικής αρχιτεκτονικής Αναστάσιου Ορλάνδου υπήρξε καταλυτική. Από πολύ νωρίς είχε διακρίνει τις ποικίλες προσθήκες, τα συμπληρώματα, τις αλλοιώσεις και παραμορφώσεις που είχε υποστεί το κτίσμα το οποίο είχε μεταβληθεί σε μια μεταβυζαντινή κυκλαδίτικη εκκλησία, πολύ μακριά από την πρωταρχική γνήσια εικόνα του. Το 1959 αρχίζει την αναστήλωση του μνημείου, πράγμα το οποίο αποτελούσε όνειρο ζωής για τον ίδιο. Καθ' όλη την διάρκεια των εργασιών, δεν έπαψε να δημοσιεύει και να ανακοινώνει κάθε λεπτομέρεια των εξελίξεων στα αρχαιολογικά περιοδικά, με αποτέλεσμα οι εργασίες να γίνουν γνωστές όχι μόνο στον Ελληνικό αλλά και στον διεθνή επιστημονικό χώρο. Το πλήθος των στοιχείων και ο πλούτος των αρχιτεκτονικών μελών και ευρημάτων ήταν εντυπωσιακός. Τα πενιχρά οικονομικά μέσα της Αρχαιολογικής Εταιρείας την εποχή εκείνη, δεν αποτελούσαν αισιόδοξη πρόβλεψη για την εξέλιξη των εργασιών. Όμως η Παναγία φρόντισε να δώσει την λύση, η οποία ήρθε το 1960 από τον Πάριο υφυπουργό Οικονομικών Δ. Αλιπράντη, ο οποίος όπως ο ίδιος ο Α. Ορλάνδος αναφέρει «προθύμως παρέσχε τα οικονομικά μέσα της αναστηλώσεως του ναού και είναι δια τούτο άξιος πάσης τιμής και ευγνωμοσύνης».

Ο Α. Ορλάνδος, πάντοτε είχε ως πεποίθησή του την αναζήτηση της αρχικής φυσιογνωμίας του μνημείου. Αυτή την αρχή εφάρμοσε καθ' όλη την οκτάχρονη διάρκεια των εργασιών. Μελέτησε τις αιτίες που οδήγησαν στις προσθήκες, συμπληρώσεις και γενικότερα τις αλλοιώσεις του όλου συγκροτήματος. Δεν θέλησε όμως να πραγματοποιήσει μερική αναστήλωση του μνημείου, διατηρώντας εμφανή όλα τα ίχνη των εποχών που πέρασαν από αυτό, αλλά αναζήτησε την γνήσια βυζαντινή μορφή του διότι όπως ο ίδιος έλεγε «η Εκατονταπυλιανή εκφράζει την αρχική, συγκροτημένη και ολοκληρωμένη λειτουργική πράξη της εκκλησίας, μας διασώζει με τρόπο χειροπιαστό όλα εκείνα τα λειτουργικά στοιχεία γύρω από τα οποία συγκεντρωνόταν το ενδιαφέρον της πρώτης χριστιανικής κοινωνίας και μας συνδέει με τις μεγάλες πηγές του μεγάλου ποταμού των χριστιανικών βιωμάτων».

Το 1965 οι εργασίες ολοκληρώθηκαν και το όνειρο του μεγάλου ερευνητή πραγματοποιήθηκε. Ο Α. Ορλάνδος μπορούσε πλέον να αισθάνεται ηθική ικανοποίηση και υπερηφάνεια, αφού χάρις σε εκείνον αποκαλύφθηκε ένα μοναδικής αρχιτεκτονικής και θρησκευτικής σπουδαιότητας μνημείο, το οποίο μέχρι σήμερα μαρτυρεί το μεγαλείο της Βυζαντινής αρχιτεκτονικής και την δόξα της μεγαλοσύνης του Παντοδυνάμου Θεού.

Αγαπητοί σύνεδροι,

Τα όσα ανέφερε η ταπεινότης μου μέχρι τώρα στον εναρκτήριο αυτό χαιρετισμό, αποτελούν ένα απειροελάχιστο δείγμα των όσων σπουδαίων θα ακούσουμε από τους έγκριτους εισηγητές του συνεδρίου μας. Στο σημείο όμως αυτό,

θα ήθελα να κάνω μια αναφορά σε δύο πρόσωπα η συμβολή των οποίων υπήρξε καθοριστική για την συνέχεια της πνευματικής προσφοράς του Ιερού Προσκυνηματος της Παναγίας Εκατονταπυλιανής. Αναφέρομαι στους δύο αμέσους προκατόχους μου, ήτοι στον μακαριστό Μητροπολίτη Παροναξίας κυρό Επιφάνιο Καλαφάτη τον Υδραίο (1960-1990), του οποίου η ποιμαντική ευαισθησία αλλά και ισχυρή προσωπικότητα λειτούργησαν καταλυτικά στο να αποτραπεί η διακοπή της ενοριακής μορφής και λειτουργικής χρήσεως του Ναού και η μετατροπή του σε Μουσείο και να διατηρηθεί η ιδιότητά του ως εν χρήσει Ενοριακού Ιερού Ναού, καθώς και στον Μακαριστό Μητροπολίτη Παροναξίας κυρό Αμβρόσιο τον Πάριο (1991-2008), ο οποίος με νεανικό ζήλο και όραμα προέβη στην ανύψωση του Ενοριακού Ναού σε Προσκύνημα προωθώντας με κάθε τρόπο την ριζική αναβάθμισή του και την παγκόσμια προβολή Του. Είη η μνήμη των αιωνία!

Φθάνοντας στον επίλογο του χαιρετισμού μου, αισθάνομαι έντονη την ανάγκη να ευχαριστήσω τον Πανάγιο Τριαδικό Θεό, ο οποίος με τις πρεσβείες της Παναγίας Εκατονταπυλιανής, μας αξίωσε να διοργανώσουμε το παρόν Συνέδριο. Θα ήθελα όμως να ευχαριστήσω θερμά και όλους τους συντελεστές που κατέστησαν δυνατή την πραγματοποίησή του. Πρωτίστως ευχαριστώ την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος και ιδιαιτέρως τον Μακαριώτατο Πρόεδρο Αυτής Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ. Ιερώνυμο, καθώς και το Υπουργείο Παιδείας, Πολιτισμού και Θρησκευμάτων υπό την αιγίδα των οποίων πραγματοποιείται το παρόν Συνέδριο. Εν συνεχεία θερμές ευχαριστίες εκφράζω προς όλους ανεξαίρετως τους εκλεκτούς και έγκριτους Καθηγητές και Επιστήμονες, που με πολλή προθυμία ανταποκρίθηκαν, όπως προείπα, στο κάλεσμά μας και που θα εισηγηθούν ή θα προεδρεύσουν στις συνεδρίες που θα ακολουθήσουν τις επόμενες ημέρες, προσφέροντας σε όλους μας απλόχερα τον πλούτο και το εύρος των πολλών γνώσεών τους. Θερμές ευχαριστίες οφείλω και προς όλους τους συντελεστές που βοήθησαν στην προετοιμασία και διοργάνωση του συνεδρίου και προς όλους εκείνους οι οποίοι καθ' οιονδήποτε τρόπο προσέφεραν, ώστε να στεφθεί με επιτυχία η προσπάθειά μας, αλλά και προς όλους τους παρευρισκόμενους συνέδρους για την αθρόα συμμετοχή σας.

Σύμφωνα με το πρόγραμμα, η κήρυξη των ενάρξεων των εργασιών του Επιστημονικού Συνεδρίου μας επρόκειτο να πραγματοποιηθεί από τον Μακαριώτατο. Η αλλαγή όμως των ημερομηνιών της συγκλήσεως της Διαρκούς Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, λόγω της μεταβάσεως των Μητροπολιτών των Νέων Χωρών στην Κωνσταντινούπολη, κατόπιν προσκλήσεως του Οικουμενικού Πατριάρχου για τον εορτασμό της Ινδίκτου, δεν του επέτρεψαν να είναι από σήμερα μαζί μας. Τον περιμένουμε όμως με πολλή χαρά αύριο το μεσημέρι, οπότε και θα καταπλεύσει στο νησί μας για να συμμετάσχει στις εκδηλώσεις του Συνεδρίου, οι οποίες θα κορυφωθούν με την πολυαρχιερατική Θεία Λειτουργία της εορτής της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, στην οποία θα προεξάρχει.

Ως εκ τούτου, καλώ τον προσκεκλημένο Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Σύρου, Τήνου, Άνδρου, Κέας, Μήλου και Μυκόνου κ. Δωρόθεο, να κηρύξει την έναρξη των εργασιών του Επιστημονικού Συνεδρίου για τα 50 χρόνια από την αποκατάσταση του Ιερού Ναού Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου από τον Αναστάσιο Ορλάνδο, ευχόμενος ταπεινά ως τοπικός Επίσκοπος, ο Σωτήρας και Λυτρωτής του κόσμου Ιησούς Χριστός, δια πρεσβειών της Παναγίας Μητρός Του της Εκατονταπυλιανής, να ευλογεί τις εργασίες του Συνεδρίου μας, να χαρίζει σε όλους υγεία πνευματική και σωματική και να καταστέφει τη ζωή και τα έργα σας με την Θεία Χάρη και ευλογία Του.

Χαιρετισμός
από τον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Σύρου, Τήνου, Άνδρου,
Κέας, Μήλου και Μυκόνου κ.κ. Δωρόθεο

Σεβασμιώτατε Αδελφέ, Μητροπολίτα Παροναξίας κ. Καλλίνικε, Έλλογιμώτατοι Σύεδροι, Κυρίες και Κύριοι,

Δέν υπάρχει μέρος τής μαρτυρικής Έλληνικής γής, τό όποιο νά μη σεμνύεται γιά ένα Θεομητορικό Σέβασμα καί Προσκύνημα, είτε σάν άετοφωλιά σκαρφαλωμένο σέ δασοσκέπαστα καί χιονοστεφή βουνά, είτε σάν γλαροφωλιά, κOURνιασμένο στίς θαλασσοφίλητες άκτές τών νησιών, είτε σάν όαση πνευματική, μέσα σέ πολύβουες πόλεις ή σέ χωριά.

«Επιλείπει με ό χρόνος», εάν προσπαθήσω, έστω καί έπιγραμματικά νά άποδείξω τό άληθές τοῦ λόγου τούτου καί νά περιγράψω μιά πραγματικότητα, ή όποία άναδεικνύει τήν Έλλάδα «χώρα τής Χώρας τοῦ Άχωρήτου»!

Τά γραφικά Κυκλαδονήσια, «Ίπποι πέτρινοι, μέ τή χαίτη όρθή καί γαλήνιοι άμφορείς καί λοξές δελφινιών ράχες», κατά τόν Έλύτη, σεμνύονται ιδιαίτερα γιά τά Θεομητορικά τους Προσκυνήματα, σύμβολα καί άποδείξεις τής άκλόνητης πίστewς τών πατέρων μας, ζώσα παρακαταθήκη γιά τό μέλλον, λιμάνια άπάνεμα στήν ταραχώδη θάλασσα τής καθημερινότητας...

Προσκυνήματα, άφιερωμένα στό γλυκό πρόσωπο τής Θεομήτορος, τής Μεγάλης Παναγίας, τής Μεγαλόχαρης, τής Φανερωμένης, τής Θεοσκεπάστου, τής Όδηγητριάς, τής Χρυσοπηγής, τής Άγγελoκτισμένης, τής Έκατονταπυλιανής, ή όπως άλλιώς ό εύλογημένος λαός μας όνομάζει τήν «Μεσίτριαν πρός τόν φιάνθρωπον Θεόν», τήν Μητέρα, ή όποία ένωτίζεται τίς άγωνίες, τούς κόπους καί τούς μόχθους τών πιστών παιδιών Της καί τούς έναποθέτει ίκετευτικά στόν Θρόνο τής Δόξης τοῦ Υίου καί Θεοῦ Της.

Ή άγιοτόκος νήσος Πάρος, στό φιλόξενο χῶμα τής όποίας άναπαύεται ή Μυκονιάτισσα άγωνίστρια τής Έπανάστασης τοῦ 1821 Μαντώ Μαυρογένους, σεμνύεται ιδιαίτερα γιά τό περιώνυμο καί περισπούδαστο Προσκύνημα τής Έκα-τονταπυλιανής, τό όποιο έχει τό προνόμιο νά είναι από τά πλέον καλοδιατηρημένα παλαιοχριστιανικά μνημεία καί μάλιστα τό μεγαλύτερο σέ μέγεθος.

Έκείνο, όμως, πού συνθέτει τή μοναδικότητά του είναι τοῦτο! Ένώ σέ όλα τά άλλα Προσκυνήματα προηγήθηκε ή θαυματουργική επέμβαση καί εύνοια τής Θεομήτορος, διά τής Εύρέσεως μιᾶς ιερᾶς Εικόνας Της, τήν όποία, ως πολύτιμο μαργαρίτη, υπό τούς θόλους τους περιέκλεισαν, καί από τήν όποία άντλοῦν τήν ύπαρξή τους, τό Θεομητορικό Προσκύνημα τής Έκατονταπυλιανής άντλεῖ τήν άκτινοβολία καί τήν ιερότητά του από τή σύνδεσή του μέ δύο έπιφανείς Αύτοκράτορες τής Ρωμοσύνης, τόν έν βασιλεύσιν Άπόστολον καί θεμελιωτή τής χιλιόχρονης Χριστιανικής Αύτοκρατορίας τών Ρωμαίων, τής μετέπειτα άποκληθείσης Βυζαντινής, Μέγα Κωνσταντίνο, πού τό άνήγειρε, ύλοποιώντας ένα «τάμα» τής Αύγούστας μητρός του, τής «Nobilissimae Feminae», όπως ό ίδιος τό 324 τήν άνεκύρηξε, Άγίας Έλένης, καί τον, κατά τόν έπιφανή Βυζαντινολόγο Κάρολο Ντήλ «έξοχώτερο άντιπρόσωπο τών δύο μεγάλων ιδεών, τής άυτοκρατορικής καί τής Χριστιανικής», Ίουστινιανό τόν Μέγα, ό όποιος τόν άνεκαίνισε καί άνακατεσκεύασε.

Ό περίπυστος καί περιάκουστος αυτός Ναός, ή όνομασία τοῦ όποίου παραπέμπει στίς «έκατόμυλες Θήβες», πού τραγωδεῖ ό Αίσχύλος, τό πνευματικό αυτό Άρτοφόριο ιστορικής, καλλιτεχνικής καί θρησκευτικής μνήμης, πού περικλείει τήν περιώνυμη όμώνυμη εικόνα τής Παναγίας τής Έκατονταπυλιανής καί τήν θεωρουμένη ως άρχαιότερη εικόνα στό Αίγαίο τής «Παναγίας τής Δεομένης», ή μοναδική ιστορική άναφορά γιά τόν όποιο καταγράφεται στόν «Βίον καί πολιτείαν» μιᾶς Όσίας, «τής Όσίας καί άειμνήστου Θεοκτίστης», πού έπιμελήθηκε ό Συμεών ό Μεταφραστής, ό Ναός αυτός, πού άποτελεῖ τή συνισταμένη τοῦ, κατά τόν Καβάφη, «ένδόξου οίκουμνικοῦ βυζαντισμοῦ, τής Ρωμοσύνης, δηλαδή, πού

πάθη ἔζησε μύρια», «στοῦ χρόνου τά γυρίσματα, πού τελειωμό δέν ἔχουν», τραυματίστηκε καί πληγώθηκε ἀπό βαρβαρικές ἐπιδρομές, λεηλασίες καί φυσικές καταστροφές, οἱ ὁποῖες, σέ συνδυασμό με τήν κατά τά ἄλλα εὐεργετική οἰκονομική ἐπέμβαση τοῦ Παριανοῦ Ἡγεμόνα τῆς Μολδοβλαχίας, Νικολάου Μαυρογένη, ἀλλοίωσαν τήν ἀρχική, ἐπιβλητική του μορφή, ἀπεκατεστάθη στήν Ἰουστινιάνεια μορφή του καί ἐπανῆλθεν εἰς τό πρωτόκτιστον κάλλος, 50 χρόνια πρῖν, χάρη στίς ἀναστηλωτικές καί ἀνασκαφικές ἐργασίες τοῦ ἀρχιτέκτονα, ἀρχαιολόγου, Ἀκαδημαϊκοῦ καί θεμελιωτοῦ τῆς ἐπιστήμης τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης στήν Ἑλλάδα, Ἀναστασίου Ὁρλάνδου.

Ἀξιοχρέως, λοιπόν, τιμῶντες σήμερα τήν ἐπέτειο αὐτή, εὐχαριστοῦμε τόν Σεβασμιώτατο Ἀδελφό κ. Καλλίνικο, τόν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Παροναξίας ἀξιόθρονο ταγό καί κατά πάντα ἄξιο διάδοχο Ἱεραρχῶν ἐπιφανῶν, ὁ ὁποῖος ἐπί ἐπταετίαν ἤδη θεοφιλῶς καί καρποβριθῶς ποιμαίνει τήν λαχοῦσαν αὐτῷ γείτονα Μητρόπολη, γιά τήν τιμητική του πρὸς τήν ἐλαχιστότητά μας πρόσκληση καί τόν συγχαίρουμε ἐγκάρδια γιά τή διοργάνωση τοῦ παρόντος Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, κατά τή διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τοῦ ὁποῖου ἐπιφανεῖς καί ἐκλεκτοί ὁμιλητές θά καταθέσουν ἐνδιαφέρουσες εἰσηγήσεις.

Σεβασμιώτατε, ἀγαπητοί φίλοι,

Ὁ λαός τοῦ Θεοῦ, ὁ πιστός στά πεπρωμένα του λαός, ἀφουγκραζόμενος τήν ἐπιμαρτυρία τῶν αἰώνων, τιμᾷ καί σέβεται τό πρόσωπο τῆς Θεομήτορος στά ἀρχέγονα Προσκυνήματά Της, αὐτά πού ἀντανακλοῦν τήν ἀδιάλειπτη παρουσία τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τόν ἄνθρωπο, ἐνῶ συγχρόνως ὑπογραμμίζουν κατά τρόπο ἔξοχο καί συναρπαστικό, τήν αἰώνια καί ἀσίγαστη νοσταλγία τοῦ ἀνθρώπου, ὡς δημιουργήματος, πρὸς τόν Θεό, ὡς Δημιουργό.

Καί ἡ σωτήρια αὐτή νοσταλγία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καί ἡ ἀδιάλειπτη ἐπίκληση τῆς μεσιτείας τῆς Παναγίας Μητέρας Του, ἐνεργῶντας προστατευτικά πρὸς τόν ἄνθρωπο ἀπό ψυχοκτόνους Κύκλωπες καί ἐφήμερες Σειρῆνες, εἶναι πού τόν ὀδηγεῖ βαθμιᾶτα καί σταθερά στήν πραγματική καί μόνιμη χαρά, τήν πάντα νοῦν ὑπερέχουσαν καί πᾶσαν δυσκολίαν ὑπερβαίνουσαν.

Παρουσίαση Συνεδρίου
από την κ. Αθηνά Χριστοφίδου

Το παρόν συνέδριο έχει ένα χαρακτήρα επετειακό. Μισός αιώνας έχει περάσει από την αναστήλωση, από τον Αναστάσιο Ορλάνδο, του μνημείου, στο οποίο βρισκόμαστε. Χρησιμοποιώ τον όρο «αναστήλωση» όχι με την κυριολεκτική, αλλά με την ευρύτερη έννοιά του, αυτήν της επέμβασης σε ένα μνημείο. Ο ίδιος ο αναστηλωτής του χρησιμοποίησε τον όρο «αναπαλαίωση» (Ορλάνδος 1965), ο οποίος, αν και σήμερα θεωρείται αδόκιμος, ίσως ταιριάζει στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπως έχει επισημάνει ο συνάδελφος Σωτ. Βογιατζής (2008), δεδομένου ότι από την ιστορική κατασκευή έχουν αφαιρεθεί όλες οι μεταγενέστερες φάσεις της, προκειμένου αυτή να ανακτήσει, κατά το δυνατόν, την Ιουστινιάνεια μορφή της. Έτσι η προ πεντηκονταετίας επέμβαση αποτελεί πλέον μια νέα φάση στην ιστορία του μνημείου, κατά την οποία έχει γίνει σε μεγάλο βαθμό χρήση νέων τεχνικών και υλικών, στην προσπάθεια αντιμετώπισης των σοβαρών στατικών προβλημάτων του μνημείου. Κατά συνέπεια, το συνέδριο αυτό αποκτά και έναν διδακτικό χαρακτήρα για τις μελλοντικές επεμβάσεις, εφόσον μπορούμε να διαπιστώσουμε πως συμπεριφέρθηκαν αυτές οι τεχνικές και τα υλικά στο διάστημα των τελευταίων πενήντα χρόνων.

Το 1959, ένα εμβληματικό μνημείο του ελλαδικού χώρου συναντιέται με μια εμβληματική προσωπικότητα της Αρχαιολογίας και των Αναστηλώσεων, τον Αναστάσιο Ορλάνδο. Θα ήθελα, στο σημείο αυτό, να συγχαρώ τους διοργανωτές αυτής της επιστημονικής συνάντησης, που ανέλαβαν την πρωτοβουλία του εορτασμού της πεντηκονταετίας του αναστηλωμένου ναού, τιμώντας συγχρόνως και τον αναστηλωτή. Αυτό δεν είναι συνηθισμένο. Οι αναστηλωτές κινούνται, ως επί το πλείστον, στην σκιά της ιστορίας, εξασφαλίζοντας την διατήρηση της μνημειακής κατασκευής στον χρόνο και υπηρετώντας την προστασία της αυθεντικότητας της δημιουργίας του αρχικού αρχιτέκτονα ή πρωτομάστορα που την υλοποίησε. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, όμως, έχουμε να κάνουμε με μια προσωπικότητα μεγάλου βεληνεκούς, που σφράγισε το αρχαιολογικό γίγνεσθαι για περισσότερα από πενήντα χρόνια και που αποτελεί ακόμη σταθερή αναφορά για όλους εμάς, που εργαζόμαστε στον τομέα της προστασίας και των αναστηλώσεων των μνημείων.

Ο Αναστάσιο Ορλάνδος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1887. Ήταν διπλωματούχος μηχανικός του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου και αριστούχος διδάκτωρ της Φιλολογίας του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Από το 1910 ως το 1917 εργάστηκε στην αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης υπό τον Νικ. Μπαλάνο. Το 1920 τοποθετήθηκε ως Διευθυντής αναστηλώσεως των αρχαίων μνημείων της Ελλάδος, πλην των μνημείων της Ακροπόλεως, ενώ από το 1942 έως το 1958 διετέλεσε Διευθυντής των αρχαίων και ιστορικών μνημείων της Ελλάδος, συμπεριλαμβανομένης και της Ακροπόλεως. Από το 1919 ήταν τακτικός καθηγητής του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, όπου μέχρι το 1940 δίδασκε Μορφολογία και Ρυθμολογία και από το 1943 έως το 1958 Ιστορία της Αρχιτεκτονικής. Ήταν, επίσης, τακτικός καθηγητής της Βυζαντινής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών από το 1939 έως το 1958 και τακτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών από το 1926. Πολυπράγμων και ακούραστος, συνεργάστηκε με πολλά ξένα Αρχαιολογικά Ινστιτούτα και υπηρέτησε τον τομέα της έρευνας και της προστασίας των μνημείων όλων των εποχών, ως μέλος, αλλά και σε θέσεις ευθύνης, μέσα από την Αρχαιολογική Εταιρεία, την Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία, την Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών, την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία, την Εποπτική Επιτροπή του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, την Ελληνική Επιτροπή της Association des Etudes Byzantines, ενώ υπήρξε αντιπρόσωπος του Ορθόδοξου Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στην τριμελή Επιτροπή Εμπειρογνομώνων Αναστηλώσεως του Παναγίου Τάφου. Τιμήθηκε με πολλά μετάλλια και άλλες διακρίσεις. Πέθανε το 1979, αφήνοντας πίσω του ένα τεράστιο συγγραφικό έργο, το οποίο αφορά μνημεία όλων των ιστορικών περιόδων.

«Πνευματικόν Αεικίνητον, που δεν σταματά να εργάζεται μήτε ημέρα, μήτε νύκτα» χαρακτηρίζει ο Φώτης Κόντογλου τον Αναστάσιο Ορλάνδο, στον Χαριστήριο τόμο που εκδόθηκε με την ευκαιρία των 75ων γενεθλίων του τελευταίου (Κόντογλου 1965). Και συμπληρώνει «σπάνια θα βρεθεί άνθρωπος με τέτοιον ανύσταχτον ζήλο, με τέτοια ακατάλυτη αντοχή στην εργασία, με τέτοια ιερή αγάπη, τέτοιον ακαταλάγιαστον έρωτα για τα πράγματα που αγάπησε και που τους αφιέρωσε τον εαυτό του εξ όλης της ψυχής και εξ όλης της ισχύος και εξ όλης της διανοίας». Θα μου επιτρέψετε από το ίδιο κείμενο του Φώτη Κόντογλου να σας διαβάσω μια παράγραφο, που δεν αναφέρεται στον επιστήμονα Αναστάσιο Ορλάνδο, αλλά στον άνθρωπο: «Εκείνο που θέλω να σημειώσω με ξεχωριστόν τόνο για τον εορταζόμενον σοφό και για το έργο του, είναι τούτο, που έχει περισσότερη σχέση με την ιδιοσυγκρασία μου και με την πνευματική περιοχή μου: Το ότι ο Ορλάνδος, παρά την εντύπωση που κάνει με το μεγάλο και πολυσχιδές έργο του, δεν είναι ωστόσο ένας επιστήμονας βαρύς και βλοσυρός, όπως άλλοι, που η σοφία τους κ' η ειδικότητά τους, τους έχει περιχαρακώσει σε τρόπο που να μη τους πλησιάζει η αγάπη κ' η συμπάθειά μας. Στα έργα του ο Ορλάνδος, μ' όλη την επιστημονική ψύχρα που έχει πάντα μέσα της η θετική γνώση και έρευνα, φανερώνεται συχνά ψυχή ποιητική, συγκινημένη και ευαίσθητη, που εκφράζει τον εαυτό της ανεπιτήδευτα, με ταπεινή συγκέντρωση, και πολλές φορές, ακόμα και με τρυφερότητα. Τότε μπαίνει κατά μέρος η σοφία και η επιστημονική αντικειμενικότητα, και φανερώνεται ο άνθρωπος, ο ευαίσθητος άνθρωπος, ο εγκάρδιος φίλος των ανθρώπων, ο ρεμβαστής που κάθεται με έκσταση μπροστά στα βουνά, στη θάλασσα, στις ερημικές τοποθεσίες, στα παλιά κάστρα, στα μοναστήρια, που μπαίνει με κατάνυξη και με ειρηνεμένη ψυχή στα ερημοκλήσια, κι' ανάβει ένα κερί στο σκουριασμένο μανουάλι, και μ' ένα άλλο στο χέρι φέγγει στους μαύρους τοίχους για να ξεχωρίσει τους ζωγραφισμένους άγιους, περνώντας ευλαβικά μπροστά από τον καθέναν, σαν να τους ασπάζεται. Ώρες πολλές ερευνά ακούραστος σε κάθε γωνιά, μην τύχει και μείνει απαρατήρητος κανένας ασκητής μισοσβησμένος και καπνισμένος, χωμένος μέσα σε καμιά τρύπα, λησμονημένος απ' όλους, λες και φοβάται ο προσκυνητής τους πως θα δώσει λόγο γι' αυτή την παράλειψή του στον Κύριο, που τους έχει γράψει "εν βίβλω ζωής"».

Και από το 1965 και τα ποιητικά λόγια του Φώτη Κόντογλου, ας περάσουμε στο Συνέδριο που αρχίζει σήμερα με θέμα «Ιερός Ναός Παναγίας Εκατονταπυλιανής. 50 Χρόνια από την Αποκατάστασή του από τον Αναστάσιο Ορλάνδο», στο οποίο θα παρουσιασθούν 20 ανακοινώσεις κατανεμημένες σε 4 ενότητες. Η πρώτη ενότητα, η οποία θα αναπτυχθεί στην 1η πρωινή συνεδρίαση του Σαββάτου, αφορά στο μνημείο. Στην επόμενη συνεδρίαση θα παρουσιασθεί η 2η θεματική ενότητα που περιλαμβάνει τις ανακοινώσεις τις σχετικές με την αναστήλωσή του από τον Αναστάσιο Ορλάνδο. Οι δύο απογευματινές συνεδριάσεις του Σαββάτου είναι αφιερωμένες στο γενικότερο έργο του Αναστασίου Ορλάνδου, καθώς και στο ιστορικό πλαίσιο του εξεταζόμενου μνημείου. Η τελευταία συνεδρίαση της Κυριακής θα εξετάσει γενικότερα θέματα αναστηλώσεων και διαχείρισης βυζαντινών μνημείων.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Ιερά Μητρόπολη Παροναξίας για την τιμή που μου έκανε να με καλέσει στο Συνέδριο και να μου αναθέσει την παρουσίασή του και να ευχηθώ καλή επιτυχία στις εργασίες του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ορλάνδος, Α.Κ. 1965. «Αρχιτεκτονικά και γλυπτά μέλη ευρεθέντα κατά την αναπαλαίωσιν του ναού Καταπολιανής Πάρου και αλλαχού της νήσου». *ΑΕ* 1960: 1-5.
- Βογιατζής, Σ. 2008. «Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία της Παναγίας Καταπολιανής Πάρου». Στο *Πρόγραμμα και Περιλήψεις 28ου Συμποσίου ΧΑΕ*, 18-19. Αθήνα: Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Κόντογλου, Φ. 1965. «Λίγα ταπεινά λόγια για τον Αναστάσιον Ορλάνδον». Στο *Χαριστήριο εις Αναστάσιον Κ. Ορλάνδον*, τ.1, η'-ί'. Αθήνα: Εκδόσεις της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Μαρμάρινη Κεφαλή Ασκληπιού από την Εκατονταφυλιανή της Πάρου

Ντόρα Κατσωνοπούλου

Ινστιτούτο Αρχαιολογίας Πάρου & Κυκλάδων

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Πάρου, ανάμεσα σε άλλα γλυπτά έργα του 4ου αι. π.Χ., εκτίθεται ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσα μαρμάρινη κεφαλή γενειοφόρου άνδρα από παριανό λυχνίτη, που βρέθηκε κατά την κατεδάφιση μιας από τις νεώτερες αντηρίδες της Εκατονταφυλιανής κατά τη διάρκεια των εργασιών αναπαλαίωσής της, όπως σημειώνει ο Α. Ορλάνδος.¹

Η κεφαλή (Εικ. 1α-γ), που παρουσιάζει ελαφρά κλίση προς τα αριστερά, ανήκει σε άγαλμα ελαφρώς υπερφυσικού μεγέθους, πιθανότατα του θεού της θεραπευτικής Ασκληπιού, που ίσως προέρχεται από το Ασκληπιείο της πόλης στην θέση Αγία Άννα της σημερινής Παροικιάς (Εικ. 2).² Η κεφαλή είναι ελαφρώς φθαρμένη στην περιοχή της μύτης, στο δεξί μάτι και στην δεξιά πλευρά. Έχει σχετικά μακριά, πυκνά μαλλιά που προς τα πίσω συγκρατούνται από ταινία που περιβάλλει το κεφάλι ενώ μπροστά και στο πλάι του προσώπου πέφτουν σε βοστρύχους, καλύπτοντας τα αυτιά. Πάνω από το μέτωπο, τα μαλλιά χωρίζονται στη μέση, ομοιόμορφα τοποθετημένα στις δύο πλευρές του κεφαλιού, το οποίο κοσμούσε διάδημα. Τα γένια αποδίδονται με πυκνούς και κοντούς βοστρύχους. Το μουστάκι περιβάλλει τοξωτά το στόμα που είναι μισάνοιχτο, αφήνοντας να διακρίνεται η κάτω οδοντοστοιχία (Εικ. 1α).

Ο Ασκληπιός, γιος του Απόλλωνα και της θνητής Κορωνίδος, ως θεός της ιατρικής λατρεύτηκε πιθανότατα για πρώτη φορά τον 5ο αι. π.Χ., οπότε και εντάχθηκε στους χθόνιους θεούς λόγω και της μαντικής του φύσης καθώς τα ιερά του, όπου ασκούσαν η ιατρική με χρησμό μέσω των φιδιών και των ονείρων δια της εγκοιμίσεως του ασθενούς, ήταν και μαντεία. Εκτός από τα Ασκληπιεία που απολάμβαναν πανελλήνιας φήμης, όπως πρωτίστως της Επίδαυρου, της Κω και Περγάμου, υπήρχαν και άλλα, τοπικής κυρίως επιρροής μικρότερης ή ευρύτερης γεωγραφικής εμβέλειας, τα οποία ασφαλώς θα είχαν να επιδείξουν θεραπευτικά αποτελέσματα, όπως μαρτυρεί η αυξανόμενη ακτινοβολία της λατρείας του θεού ιδιαίτερα στην ελληνιστική και την ρωμαϊκή περίοδο. Σε αυτού του χαρακτήρα τα ιερά, τοπικής δηλαδή επιρροής, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι ανήκει και το Ασκληπιείο της Πάρου, από το οποίο πιθανότατα προέρχεται η κεφαλή που βρέθηκε στην Εκατονταφυλιανή.

Όταν η λατρεία του Ασκληπιού στα ύστερα χρόνια του 5ου αι. μεταφέρθηκε από την Επίδαυρο και στην Αττική, απεικονίσεις του θεού έκαναν την εμφάνισή τους σε αγάλματα και αναθηματικά ανάγλυφα, με δύο χαρακτηριστικούς τύπους, του καθιστού σε θρόνο ή όρθιου Ασκληπιού, που προφανώς εξαρτώνται από αρχικούς τύπους λατρευτικών αγαλμάτων του θεού στην Επίδαυρο και την Αθήνα αντιστοίχως.

Το λατρευτικό άγαλμα του θεού στην Επίδαυρο για τον νέο ναό του που ολοκληρώθηκε περί το 370 π.Χ., ήταν χρυσελεφάντινο και το φιλοτέχνησε ο Πάριος γλύπτης Θρασυμήδης, όπως μας πληροφορεί ο Πausanias (2.27.2).

Εικόνα 1α-γ. Κεφαλή Εκατονταπυλιανής, Αρχαιολογικό Μουσείο Πάρου (Α345). Φωτογραφία: Ντόρα Κατσωνοπούλου.

Το άγαλμα παρίστανε τον θεό να κάθεται σε θρόνο, κρατώντας βακτηρία-σκήπτρο στο ένα χέρι, ενώ το άλλο ήταν ακουμπισμένο στο κεφάλι του ιερού φιδιού - χαρακτηριστικό σύμβολο του Ασκληπιού - που υψώνονταν πλάι του. Κοντά του απεικονιζόταν ξαπλωμένο ένα σκυλί, προφανώς στο πλαίσιο ένταξης από τον γλύπτη όλων των στοιχείων της παράδοσης, σύμφωνα με την οποία την ανατροφή του θεού μετά την εγκατάλειψή του στο όρος, ανέλαβαν μια κατσίκα τροφός και το σκυλί του κοπαδιού που τον φύλαγε. Το λατρευτικό άγαλμα του Πάρου γλύπτη, όπως ακριβώς το περιγράφει ο αρχαίος περιηγητής, απεικονίζεται σε νομίσματα της Επιδάουρου (Εικ. 3β).³ Ο αγαλματικός τύπος του καθιστού θεού φαίνεται να επαναλαμβάνεται, με κάποιες διαφοροποιήσεις, και σε αναθηματικά ανάγλυφα στον Ασκληπιό, όπως για παράδειγμα στο εικονιζόμενο ανάγλυφο του πρώιμου 4ου αι. από την Επίδαυρο (Εικ. 3α).

Στον δεύτερο αγαλματικό τύπο, όπου ο Ασκληπιός απεικονίζεται όρθιος (Εικ. 4) φορώντας εφαρμοστό μάτιο κατά μήκος του κορμού, περιτυλιγμένο στον αριστερό ώμο και βραχίονα που αφήνει το στήθος γυμνό, και με πτυχώσεις που εναλλάσσονται κατά τρόπον ώστε να αποδίδεται η κίνηση του σώματος αλλά και η ανατομία κάτω από τα σημεία όπου αυτές προσκολλώνται στην σάρκα, τα κεφάλια ποικίλλουν από το πιο παραδοσιακό του γενειοφόρου θεού που δανείζεται χαρακτηριστικά από ανάλογες απεικονίσεις του Δία μέχρι εκείνο του αγένειου και νεώτερου σε ηλικία, με διάφορες παραλλαγές, που καλύπτουν χρονολογικά τον 4ο αι. από τα πρώιμα έως τα ύστερα χρόνια. Αυτός ο αγαλματικός τύπος του αγένειου Ασκληπιού πρέπει να ανταποκρίνεται σε ένα από τα λατρευτικά αγάλματα του θεού που ο Πausanias αναφέρει σε Ασκληπιεία στην Κορινθία (Σικυώνα, Τιτάνη και Φλιούντα), στην Τροιζήνα (Ιππολύττειο) και στην Αρκαδία (Γόρτυνα). Στην Σικυώνα μάλιστα, το άγαλμα του αγένειου θεού ήταν χρυσελεφάντινο και τον παρίστανε με σκήπτρο στο ένα χέρι και καρπό κουκουναριάς στο άλλο, έργο του γλύπτη Κάλαμι του ύστερου 5ου αι., του νεώτερου δηλαδή και συνώνυμου του γνωστού Αθηναίου Κάλαμι της πρώιμης κλασικής εποχής, όπως συνάγουμε από την διευκρίνιση του Πausanias ότι η λατρεία του Ασκληπιού μεταφέρθηκε στην Σικυώνα από την Επίδαυρο.

Μαρμάρινη κεφαλή Ασκληπιού από την Εκατονταπυλιανή της Πάρου

Εικόνα 2. Το Ασκληπιείο της Πάρου στην θέση Αγία Άννα (από Ζαφειροπούλου 2009, εικ. 20).

2:1

2:1

Εικόνα 3. (α) Ανάγλυφο καθιστού Ασκληπιού από την Επίδαυρο, περί το 380 π.Χ. (από Boardman 1999, εικ. 138), (β) Ασημένιο νόμισμα της Επιδαύρου, περί το 260-250 π.Χ., που απεικονίζει στον οπισθότυπο το λατρευτικό άγαλμα του Ασκληπιού από τον Πάριο γλύπτη Θρασυμήδη (BCD 2006, 294, αρ. 1235).

Εικόνα 4. Αναθηματικό άγαλμα ιστάμενου Ασκληπιού από την Ελευσίνα, τέλη 4ου αι. π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Ελευσίνας (από Eickstedt 2001, εικ. 3).

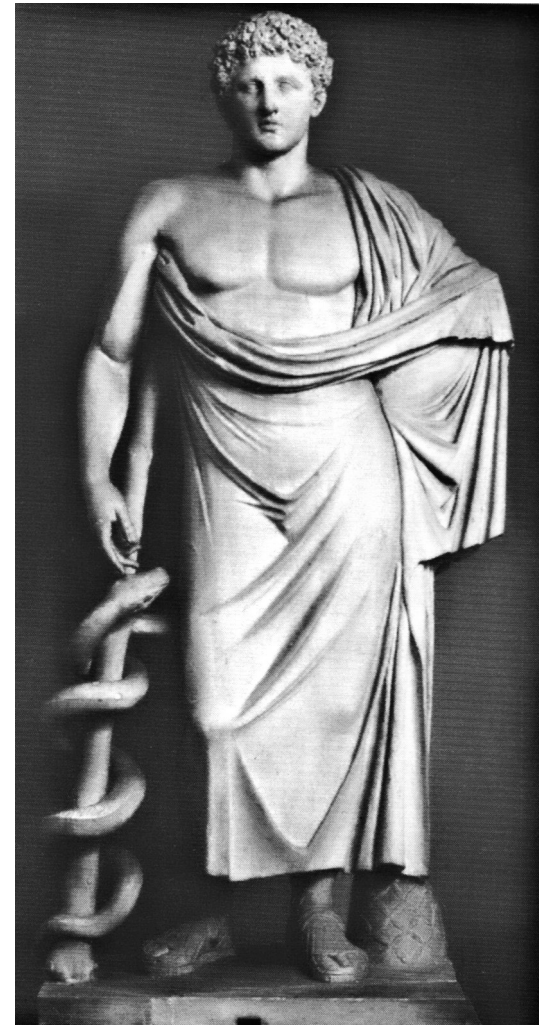
Είναι ενδιαφέρον ότι ο διάσημος Πάριος γλύπτης του 4ου αι. π.Χ. Σκόπας, φιλοτέχνησε αγάλματα Ασκληπιού για την Αρκαδία σε δύο περιπτώσεις. Για τον ναό του θεού στην Γόρτυνα, όπου ο Ασκληπιός απεικονίζεται αγένειος μαζί με την Υγεία⁴ και για τον ναό της Αθηνάς Αλέας στην Τεγέα, αρχιτεκτονικό έργο του ίδιου του Σκόπα, όπου ο Ασκληπιός μαζί με την Υγεία πλαισίωναν το ίδιο το λατρευτικό άγαλμα της θεάς Αθηνάς.⁵ Ο αγένειος μάλιστα Ασκληπιός του Σκόπα στην Γόρτυνα (γύρω στο 340 π.Χ.), ίσως υπήρξε το πρότυπο του επίσης αγένειου θεού στο Ασκληπιείο στην Τιτάνη της Κορινθίας, το λίθινο άγαλμα του οποίου επονομαζόταν «Γορτύνιος», όπως μας πληροφορεί ο Πausanias (2.11.8). Ο εικονογραφικός τύπος του αγένειου Σκοπαδικού Ασκληπιού έχει στο παρελθόν αναζητηθεί σε αγάλματα, όπως στον Ασκληπιό του Βατικανού (Εικ. 5α) που απεικονίζεται και σε νομίσματα ρωμαϊκών χρόνων του Φλιούντα (Εικ. 5β) ή στον ήρωα του τύπου του Μελέαγρου που απεικονίζεται σε πολύ νεαρή ηλικία και φαίνεται πως στηρίζεται σε σκήπτρο ή κοντό ακόντιο κάτω από την αριστερή μασχάλη.⁶ Μια τέτοια παράσταση του Ασκληπιού δεν θα ήταν αταίριαστη, καθώς ως κυνηγός λέγεται ότι έλαβε μέρος στο κυνήγι του Καλυδωνίου κάπρου.⁷

Ο δεύτερος τύπος, του γενειοφόρου θεού, θεωρείται ότι αντιπροσωπεύεται σε αγάλματα όπως ο Ασκληπιός του Πειραιά, άγαλμα μεγαλύτερο του φυσικού και ίσως το λατρευτικό άγαλμα του θεού στο ιερό του, που από την στιγμή της ανακάλυψής του το 1888 συνδέθηκε με την δημιουργία του Σκόπα είτε ως έργο Σκοπαδικής τεχνοτροπίας είτε ακόμη και ως πρωτότυπο έργο του Πάριου γλύπτη, αν και τεχνικά και στυλιστικά στοιχεία (η συγκόλληση τουλάχιστον έξι διαφορετικών κομματιών μαρμάρου με τη χρήση ή μη σιδερένιων γόμφων, η μερική μόνον επεξεργασία στο πίσω μέρος του κεφαλιού, οι ένθετοι οφθαλμοί) το χρονολογούν στον 2ο αι. π.Χ. (Εικ. 6). Στο άγαλμα είναι φανερή η επίδραση της Σκοπαδικής τέχνης, κυρίως με μέσα όπως η δραματική έκφραση του προσώπου (εξογκωμένο κάτω μέτωπο, διεσταλμένα ρουθούνια, μισάνοιχτο στόμα), εντάσσοντάς το έτσι στην ομάδα των γλυπτών μιας πιο «παθητικής» απόδοσης του θεού της ιατρικής που γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλής από τα ύστερα χρόνια του 4ου αι. και ακολούθως στην ελληνιστική περίοδο, εν αντιθέσει με την πρωιμότερη και πιο παραδοσιακή απεικόνιση του Ασκληπιού ως γαλήνιας θεότητας, με χαρακτηριστικά που προσομοιάζουν σε εκείνα του πατέρα των θεών Δία.

Για τον 4ο αι., στον οποίο ανήκει η κεφαλή από την Εκατονταπυλιανή και στην οποία επομένως εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας, το πιο αντιπροσωπευτικό μέχρι σήμερα γλυπτό, πρωτότυπο έργο από παριανό μάρμαρο περί το 330, που εκφράζει την εικόνα ενός πιο παθητικού Ασκληπιού με εμφανή Σκοπαδική επιρροή είναι η κεφαλή της Μήλου από κολοσσικό λατρευτικό άγαλμα του Ασκληπιού, στο Βρετανικό Μουσείο (Εικ. 7). Πρόκειται για μια από τις ωραιότερες απεικονίσεις του Ασκληπιού που ενσαρκώνει το «πάθος», το συναίσθημα δηλαδή της αγωνίας και του πόνου που αισθάνεται ο θεραπευτής θεός και είναι απολύτως συμβατό με το ιατρικό έργο του. Εύστοχα έχει ειπωθεί⁸ ότι αυτή η κεφαλή του Ασκληπιού μάλλον αποτέλεσε την έμπνευση μεταγενέστερων απεικονίσεων του Ιησού Χριστού, στο πλαίσιο απόδοσης μιας πιο προσωποποιημένης θρησκευτικής εμπειρίας πάθους. Όπως και η κεφαλή από την Πάρο, και αυτή της Μήλου έφερε διάδημα.

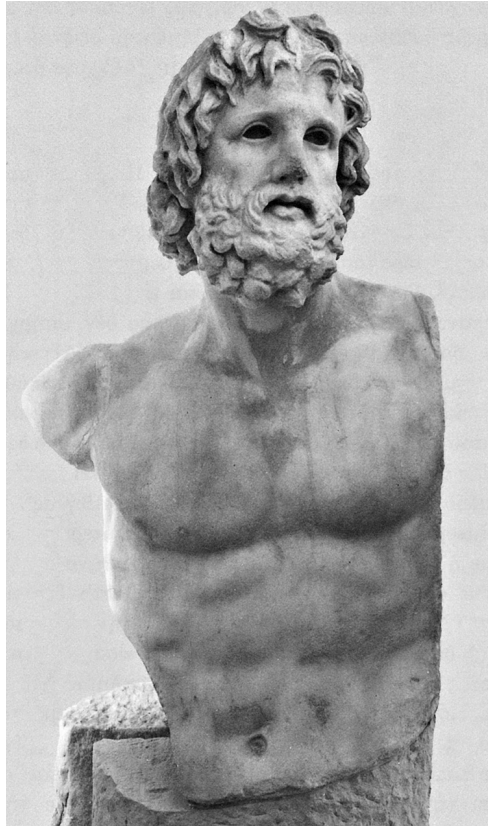
Η κεφαλή της Πάρου είναι αναμφισβήτητα γλυπτό ιδιαίτερης σημασίας, αφενός γιατί προέρχεται από τον τόπο καταγωγής του γλύπτη στον οποίο οφείλεται η γένεση της τέχνης του «πάθους» στην αρχαία γλυπτική, και αφετέρου γιατί είναι έργο πρωιμότερο των λοιπών γνωστών παραδειγμάτων της πιο συναισθηματικής απόδοσης του Ασκληπιού, συμπεριλαμβανομένης και της κεφαλής της Μήλου. Συνεπώς, είναι ένα έργο πλησιέστερο στο ίδιο το πρωτότυπο από το οποίο προέκυψε η «παθητική» αυτή απεικόνιση του θεραπευτή θεού. Η κεφαλή της Πάρου που μάλλον θα πρέπει να χρονολογηθεί περί τα μέσα του 4ου αι., 2 δεκαετίες περίπου πριν από εκείνη της Μήλου, ανήκει σε ένα από τα ελάχιστα δείγματα γλυπτικής του 4ου αι. από την Πάρο που μπορεί να συνδεθεί με την τέχνη του Σκόπα και με εργαστήριο που ακολουθεί την σκοπαδική τεχνοτροπία στο ίδιο το νησί. Πράγματι, στην έκφραση του προσώπου είναι φανερή μια εσωτερική ένταση και ανησυχία που δηλώνεται ιδιαίτερα με το μισάνοιχτο στόμα, τα διεσταλμένα ρουθούνια και το εναγώνιο βλέμμα (Εικ. 1α), δηλαδή με τα χαρακτηριστικά εκείνα μέσα που συναντούμε στην τέχνη του μεγάλου Παρίου γλύπτη Σκόπα, όπως τα γνωρίζουμε ιδίως από τα γλυπτά της Τεγέας.

Μια σύγκριση των τριών κεφαλών Πάρου, Μήλου και Πειραιά, αποδεικνύεται ιδιαίτερος διδακτική και ενδιαφέρουσα ως ενδεικτική της εξέλιξης στην απόδοση της μορφής ενός πιο παθητικού Ασκληπιού, στα 150-200 περίπου χρόνια που καλύπτουν τα τρία έργα. Η κεφαλή της Πάρου βρίσκεται σαφώς πολύ πιο κοντά στον

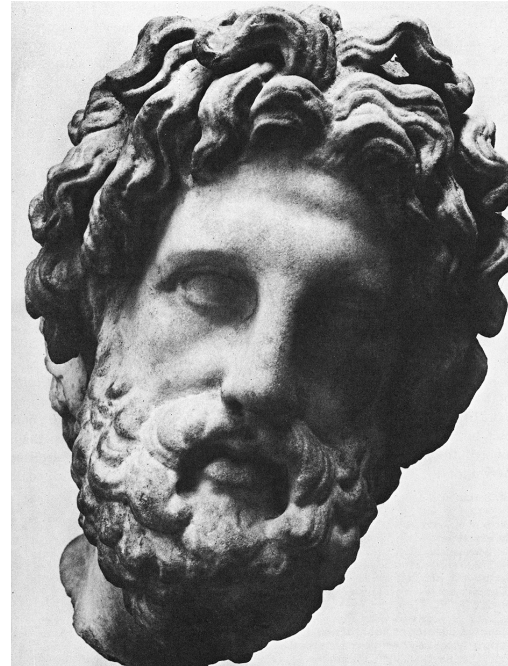

152

Εικόνα 5. (α) Ασκληπιός του Βατικανού (από Boardman 1999, εικ. 67), (β) Ρωμαϊκό ασσάριο της περιόδου Γέτα (198-209) με απεικόνιση ιστάμενου Ασκληπιού στον οπισθότυπο (BCD 2006, 55, αρ. 152).

Εικόνα 6. Άγαλμα Ασκληπιού από τον Πειραιά, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 258 (από Eickstedt 2001, εικ. 2).

Εικόνα 7. Κεφαλή Ασκληπιού της Μήλου, Βρετανικό Μουσείο αρ. 550 (από Pollitt 1972, εικ. 73).

αρχικό κλασικό τύπο, ενώ εκείνη της Μήλου που τον ακολουθεί αρκετά πιστά διατηρώντας την κλασική καθαρότητα των περιγραμμάτων, εμπεριέχει ταυτόχρονα στοιχεία του ύφους που μετεξελίχθηκε στην συνέχεια στο γνωστό ελληνιστικό μπαρόκ και έφθασε στο αποκορύφωμα με τα γλυπτά της Περγάμου. Η απόδοση αυτή είναι περισσότερο διακριτή στο άγαλμα του Πειραιά, με εμφανείς τις ομοιότητες προς τις κεφαλές του Βωμού της Περγάμου (π.χ. το flame-like στυλ σε μαλλιά και γενειάδα) και μέχρι εκείνη του Άνυτου του Δαμοφώντα - περί το 170/160 - που ισορροπεί ανάμεσα στο μπαρόκ και το κλασικό, παρότι η διατήρηση μιας πιο ήπιας κλασικής φόρμας στα χαρακτηριστικά του προσώπου, το συνδέει εν μέρει και με τον κόσμο του κλασικού σε μια απόπειρα συμβιβασμού ενδεχομένως ανάμεσα στα δύο. Ακόμη πιο κοντά στο μπαρόκ φαίνεται πως βρίσκεται το άγαλμα του Φυρόμαχου για το Ασκληπιείο της Περγάμου περί το 190, εάν κρίνουμε από την αναγνώρισή του σε σειρά νομισμάτων της Περγάμου, γεγονός βέβαια που συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι οι πρώτες τάσεις του στυλ μπορούν να ανιχνευθούν σε έργα που προηγούνται χρονικά του Βωμού, όπως π.χ. στον Αντισθένη του Φυρόμαχου ή και ακόμη νωρίτερα (κεφαλή της Μήλου).

Ο Diskin Clay⁹ έχει προτείνει την ταύτιση της κεφαλής από την Εκατονταπυλιανή με τον Πάριο ποιητή Αρχίλοχο, αν και ταυτόχρονα ο ίδιος σημειώνει την ομοιότητα της παριανής κεφαλής με τον Ασκληπιό της Μήλου. Το πορτραίτο του Αρχιλόχου – με το οποίο δεν έχει ομοιότητα η κεφαλή από την Εκατονταπυλιανή – έχει πειστικά ταυτιστεί με βάση το χαρακτηριστικό εικονογραφικό γνώρισμα του Πάριου ποιητή, την λύρα ‘χέλυσ’, από παραστάσεις του σε νομίσματα της Πάρου και στο περίφημο Boscoreale cup, με τον αγαλαματικό τύπο του βαδίζοντος ποιητή που κρατά την λύρα αυτού του τύπου¹⁰ και σώζεται σε ρωμαϊκά αντίγραφα των αυτοκρατορικών χρόνων, εκ των οποίων το πληρέστερο και καλλίτερο σωζόμενο είναι το άγαλμα του Λούβρου (Εικ. 8).

Δεδομένου ότι ο Σκόπας φιλοτέχνησε δύο αγάλματα Ασκληπιού για την Αρκαδία και ότι ο τύπος του παθητικού γενειοφόρου Ασκληπιού καθιερώνεται και διαδίδεται μετά τα μέσα του 4ου αι., μπορούμε βέβαια να υποστηρίξουμε ότι αυτός προέρχεται από ένα αρχικό Σκοπαδικό πρότυπο απεικόνισης ενός πιο «παθητικού» Ασκληπιού, το οποίο ανταποκρίνεται στην ίδια την καλλιτεχνική δημιουργία του Σκόπα που χαρακτηρίζεται από την έκφραση μέσω της γλυπτικής τέχνης ισχυρών και έντονων συναισθημάτων του εσωτερικού κόσμου, δηλαδή του της ψυχής πάθους. Για τον Σκόπα, επομένως, και τη ‘θεοποιό τέχνη’ του, όπως αυτή αποκαλείται στις αρχαίες πηγές,¹¹ η έκφραση της υπέρτατης προσπάθειας και αγωνίας του θεού της ιατρικής να θεραπεύσει, ακόμη και να αναστήσει, αποτέλεσε αδιαμφισβήτητο πεδίο έντονου καλλιτεχνικού ενδιαφέροντος, ακόμα και πρόκλησης λόγω και του μηνύματος που εκπέμπει, χαρακτηριστικό γνώρισμα της τέχνης του Σκόπα.

Εν τέλει, αν και η εικονογραφία του αγαλαματικού τύπου του Σκοπαδικού Ασκληπιού - παρά τις επιχειρηθείσες ταυτίσεις - δεν μπορεί ακόμη να υποστηριχθεί με βεβαιότητα, θεωρώ πολύ πιθανό ότι ο άγνωστος Πάριος γλύπτης του 4ου αι. που φιλοτέχνησε για το Ασκληπιείο της πόλης το άγαλμα, στο οποίο φαίνεται να ανήκει η κεφαλή από την Εκατονταπυλιανή στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Πάρου, ακολούθησε το (χαμένο σήμερα για μας) σκοπαδικό πρότυπο της απεικόνισης ενός πιο «παθητικού» Σκοπαδικού Ασκληπιού. Συνεπώς, πρόκειται ίσως για το μοναδικό πρωτότυπο άγαλμα του 4ου αι., μάλιστα από την Πάρο, που έμμεσα μπορεί να συνδεθεί με το έργο του Σκόπα και την απήχηση της τέχνης του στο ίδιο το νησί, σε μια περίοδο που ο Σκόπας, διάσημος ήδη γλύπτης, ήταν περιζήτητος και δημιουργούσε σε διάφορες περιοχές και πόλεις του αρχαίου κόσμου.

Για την ανάδειξη ακριβώς αυτού του εξαιρετικού παριανού έργου και της σχέσης του με την τέχνη του Σκόπα, επιλέξαμε με τον Α. Stewart τη θαυμάσια «παθητική» μαρμάρινη κεφαλή του Ασκληπιού από την Εκατονταπυλιανή για να κοσμήσει το εξώφυλλο του βιβλίου μας για τον μεγάλο γλύπτη της αρχαίας Πάρου Σκόπα.¹²

Εικόνα 8. Άγαλμα βαδίζοντος ποιητή, αντίγραφο αυτοκρατορικών χρόνων, Μουσείο Λούβρου, αρ. MA 588 (από Corso 2008, εικ. 5).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ορλάνδος 1960, 2: *Μαρμαρίνη κεφαλή, πιθανώς Ασκληπιού, του 4ου π.Χ. αιώνας, ελαφρώς αποκεκρουμένη. Ύψος 0.27 μ. Ευρέθη κατά την κατεδάφισιν μιας των νεωτέρων αντηρίδων της Καταπολιανής.*
2. Για μια πρώτη παρουσίαση της μαρμαρίνης κεφαλής βλ. Κατσωνοπούλου 2013, 45-46.
3. Στα νομίσματα, εκτός από το λατρευτικό άγαλμα του θεού μέσα στον ναό, όπως το περιγράφει ο Πausανίας, απεικονίζεται και η σκηνή με τον βοσκό Αρεσθάνα, την στιγμή που ανακαλύπτει τη χαμένη κατσίκα του να θηλάζει το βρέφος Ασκληπιό. Head 1911, 441-442. *BMC Pelop. XXIX.*
4. Πaus. 8.28.1: *Ἔστι δὲ αὐτόθι ναὸς Ἀσκληπιοῦ λίθου πεντελησίου, καὶ αὐτὸς τε οὐκ ἔχων πω γένεια καὶ Ὑγείας ἄγαλμα· Σκόπα δὲ ἦν ἔργα.*
5. Πaus. 8.47.1: *Τῷ δὲ ἀγάλματι τῆς Ἀθηνᾶς τῆ μὲν Ἀσκληπιός, τῆ δὲ Ὑγεία παρεστῶσά ἐστι λίθου τοῦ πεντελησίου, Σκόπα δὲ ἔργα Παρίου.*
6. Το άγαλμα Fogg του «Μελέαγρου» έχει προταθεί ως ο Ασκληπιός του Σκόπα για την Τεγέα από τον Stewart 1977, 104-107. Ο Todisco αργότερα 1993, 87-88, το ενέταξε στην ομάδα της Γόρτυνας. Σχετικά με τον Ασκληπιό της Γόρτυνας, βλ. επίσης Calcani 2009, 102-104.
7. Hyginos, *Fabulae* 173.
8. Pollitt 1972, 166.
9. Clay 2004, 60-61.
10. Corso 2008, 273.
11. *Παλατινή Ανθολογία* 9.774.
12. Katsonopoulou και Stewart 2013.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BCD Coins of Peloponnesos: The BCD Collection 2006.* Zurich: LHS Numismatics.
- BMC Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Peloponnesus, 1887.* London.
- Calcani, G. 2009. *Skopas di Paros.* Ρώμη: G. Bretschneider.
- Clay, D. 2004. *Archilochos Heros: The Cult of Poets in the Greek Polis.* Harvard University Press: Center for Hellenic Studies.
- Corso, A. 2008. «The Portraiture of Archilochos.» Στο *Paros II, Archilochos and his Age*, D. Katsonopoulou, I. Petropoulos S. Katsarou (επιμ.), 267-288. Αθήνα: Ινστιτούτο Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων.
- Head, B.V. 1911. *Historia Numorum* 2. Oxford: The Clarendon Press.
- Κατσωνοπούλου, Ντ. 2013. «Σκόπας και Πάρος (II).» Στο *Paros III, Skopas of Paros and his World*, Katsonopoulou D. και A. Stewart (επιμ.), 35-52. Αθήνα: Ινστιτούτο Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων.
- Katsonopoulou, D. και A. Stewart 2013 (επιμ.). *Paros III, Skopas of Paros and his World.* Αθήνα: Ινστιτούτο Αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων.
- Ορλάνδος, Α. 1960. «Αρχιτεκτονικά και γλυπτά μέλη ευρεθέντα κατά την αναπαλαίωσιν του ναού Καταπολιανής Πάρου και αλαχού.» *ΑΕ, Αρχαιολογικά Χρονικά*: 1-5.
- Pollitt, J.J. 1972. *Art and Experience in Classical Greece.* Cambridge University Press.
- Todisco, L. 1993. *Scultura greca del IV secolo.* Milano.
- Stewart, A. 1977. *Skopas of Paros.* N.J.: Park Ridge.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

ΜΑΡΜΑΡΙΝΗ ΚΕΦΑΛΗ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΑΤΟΝΤΑΠΥΛΙΑΝΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥ

Η κλασική μαρμάρινη κεφαλή γενειοφόρου άνδρα από λυχνίτη, στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Πάρου, που βρέθηκε εντοιχισμένη σε μία από τις νεώτερες αντηρίδες του ναού της Εκατονταπυλιανής, ανήκει πιθανότατα σε άγαλμα του θεού της θεραπευτικής Ασκληπιού και προέρχεται από το Ασκληπιείο της πόλης, στη θέση Αγία Άννα της σημερινής Παροικιάς.

Το γλυπτό, των μέσων περίπου του 4ου αι. π.Χ., είναι ιδιαίτερου ενδιαφέροντος καθώς αποτελεί ένα από τα ελάχιστα δείγματα γλυπτικής του 4ου αι. από την Πάρο που μπορεί να συνδεθεί με εργαστήριο που ακολουθεί την σκοπαδική τέχνη στο ίδιο το νησί. Αγάλματα του Ασκληπιού από μάρμαρο της Πάρου, έχουν βρεθεί σε πολλές περιοχές του αρχαίου κόσμου από την Κω και την Κνίδα έως την Ολυμπία, την Ρώμη, και την Κυρήνη. Ο ίδιος ο μεγάλος παριανός γλύπτης Σκόπας φιλοτέχνησε αγάλματα Ασκληπιού και Υγείας στην Αρκαδία σε δύο περιπτώσεις: για το ναό του θεού στην Γόρτυνα και για τον φημισμένο ναό της Αθηνάς στην Τεγέα, του οποίου ο παριανός γλύπτης υπήρξε και ο αρχιτέκτονας.

Στην παρούσα ανακοίνωση: α) περιγράφεται το γλυπτό στο πλαίσιο των εκφραστικών μέσων της «παθητικής» απόδοσης του θεού της ιατρικής που από τα μέσα του 4ου αι. και μετά και ακολούθως στην ελληνιστική περίοδο γίνεται περισσότερο δημοφιλής και β) συζητείται η πιθανή σύνδεσή του με την Σκοπαδική τέχνη και με τον άγνωστο μέχρι σήμερα αγαλματικό τύπο του Σκοπαδικού Ασκληπιού.

ABSTRACT

A MARBLE HEAD OF ASKLEPIOS FROM THE EKATONTAPYLIANI CHURCH OF PAROS

The Classical head of a bearded male of Parian lychnites in the Archaeological Museum of Paros, was found built into one of the newest supporting walls of the Ekatontapyliani church and most probably belongs to the statue of the god of medicine Asklepios from the Asklepieion of ancient Paros, located at the site of Agia Anna in modern Paroikia.

The sculpture, probably dated around the middle of the 4th century BC, is of particular interest as it is one of the few original 4th century sculptures from Paros, which can be associated with a Parian workshop following Skopas' artistic style on the island. Statues of Asklepios made in Parian marble have been found in many areas of the ancient world from Kos and Knidos in the east to Olympia, Rome and Cyrene in the west. The great Parian sculptor Skopas himself created statues of Asklepios and Hygeia in Arcadia in the Peloponnese in two cases: for the temple of the god in Gortys and for the famous Athena temple at Tegea, whose Skopas was also the architect.

In this paper: a) the sculpture from Paros is described in the context of the creation of a «pathetic» type of the god of medicine which became popular from the middle of the 4th century onwards and consequently in the Hellenistic period and b) the possible connection of this work with Skopas' art and his unknown type of a «pathetic» Asklepios is discussed.

